

Секцыя 5

БЕЛАРУСКАЯ КЛАСІКА
Ў СУСВЕТНЫМ КАНТЭКСТЕ

Лада Алейнік (Мінск, Беларусь)

ТРАДЫЦЫІ КЛАСІКАЎ У СУЧАСНАЯ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Выключную ролю, якую адыгралі ў развіцці беларускай дзіцячай літаратуры класікі айчыннага прыгожага пісьменства – Цётка, Якуб Колас, Янка Купала, Змітрок Бядуля, Янка Маўр, іншыя выбітныя дзеячы нацыянальнага мастацтва слова – цяжка пераацаніць. Праграмныя артыкулы пачатку XX стагоддзя (“Аб душы маладзёжы”, “Да школьнай моладзі”, “Шануйце роднае слова”, “Папараць-кветка” А. Пашкевіч, “Колькі слоў аб даўняй веры беларусаў”, “Дзіцячы слоўнік”, “Як паступаць, каб дзеці, вырасшы, шанавалі сваіх бацькоў і былі ім апорай на старасць” В. Ластоўскага, “Беларуская мова ў казённай школе”, “Аб народным вучыцелю”, “З вёскі” Якуба Коласа, “Школы ў правінцыі”, “Тое, што магчыма”, “Нататкі аб школьнай справе”, “Абразкі з правінцыі” Змітрака Бядулі і шматлікія іншыя) выяўляюць тая зыходныя прынцыпы, якімі кіраваліся пісьменнікі ў напрамку стварэння і развіцця літаратуры для дзяцей і падлеткаў, у педагагічнай і асветніцкай дзейнасці.

Асноўныя тэзы названых публікацый даволі блізкія па сваёй сутнасці. Аўтары акцэнтавалі ўвагу на выхаваўчай функцыі мастацкай літаратуры, падкрэслівалі яе магчымасці ў развіцці маўлення юных чытачоў, у пашырэнні іх кругагляду і агульнага жыццёвага досведу, у спасціжэнні этычных пытанняў быцця і фармаванні эстэтычнага густу.

Безумоўна, сучасная дзіцячая літаратура істотна змяніла сваё аблічча – не толькі значна пашырыла праблемна-тэматычныя, жанрава-стылёвыя і вобразна-выяўленчыя абсягі, але перадусім змяніла пафас. Найноўшыя сродкі камунікацыі ды індустрыялізаваныя крыніцы інфармацыі склалі літаратуры магутную канкурэнцыю і, адпаведна, запатрабавалі ад пісьменнікаў пошуку новых сродкаў паказу жыцця, наватарскіх прыёмаў пісьма. Пераважная большасць аўтараў, якія адрасуюць свой творчы плён аўдыторыі юных чытачоў, фактычна адмовіліся ад непрыхаванага дыдактызму, яўнага маралізатарства. Відавочнай прыкметай сённяшняй дзіцячай літаратуры зрабілася ўстаноўка найперш на займальнасць, гульнёвасць. Аднак пры гэтым,

варта падкрэсліць, агульныя функцыі і мэты дзіцячай літаратуры засталіся нязменнымі. Дзеля прыкладу, згадаем некалькі выданняў апошніх гадоў. Найперш – серыю навукова-пазнавальных зборнікаў, што выйшлі ў свет у 2007–2010 гадах у РВУ “Літаратура і Мастацтва”. Гэтую серыю склалі наступныя выданні: “Чырвоная кніга ў казках і вершах” (2007), “Лясная кніга ў творах беларускіх пісьменнікаў” (2008), “Блакітная кніга ў творах беларускіх пісьменнікаў” (2009) і “Касмічная кніга ў творах беларускіх пісьменнікаў” (2010). Матэрыял энцыклапедычнага кшталту ўвасоблены тут у займальнай мастацкай форме. Алегарычныя казкі, метафарычныя вершы, рэалістычныя апавяданні і прыродазнаўчыя замалёўкі, якія складаюць зборнікі, не ўтрымліваюць ні дэкларацый пра любоў да прыроды, ні пафасных заклікаў да яе аховы, але аўтарскія пазіцыі выяўляюцца ў іх так выразна, што чытач фактычна ў кожнай мастацкай гісторыі атрымлівае сапраўдны ўрок маралі і душэўнай чуласці, вучыцца дабрыні і спагадзе. Неабходна заўважыць, што думку аб ашчадным стаўленні да свету жывой прыроды пісьменнікі ўвасабляюць вельмі па-рознаму, карыстаюцца неардынарнымі прыёмамі пісьма, сюжэтабудовы, эмацыйна-псіхалагічнага ўздзеяння на чытацкую аўдыторыю. У цэлым серыя з чатырох кніг атрымалася канцэптuallyнай і шматаспектнай. Сур’ёзны пазнавальны матэрыял знайшоў у кнігах увасабленне ў арыгінальных мастацкіх формах. Амаль усе творы, што ўвайшлі ў зборнікі, напісаны эмацыйна, вобразна, усхвалявана...

І ў дашкольных дзіцячых установах, і ў пачатковай школе сёння запатрабаваны кніжкі Анатоля Зэкава. Зборнік казак “Чатыры зярняткі” (2000), зборнік вершаваных твораў “На арэхавым кані” (2003), кніжка-размалёўка рыбацкіх скарагаворак “Мянтуз сярод мядуз” (2007) ужо знайшлі сваіх удзячных чытачоў. Творы пісьменніка – выдатны матэрыял для гульнёвых заняткаў, для інсцэніровак і чытанняў па ролях, для віктарын і конкурсаў. У мінулым годзе выйшла новая кніга Анатоля Зэкава, якая ў пэўнай ступені абагульніла папярэдні вопыт пісьменніка і прадэманстравала яго новыя творчыя набыткі. У зборнік “Зязюля Гулюля” (2011) ўвайшлі казкі і вершы, адмысловыя не толькі паводле зместу, але і паводле формы. Аўтарскія казкі адлюстроўваюць узаемаадносіны людзей і прыроды – звяроў, птушак, іншых насельнікаў беларускіх лясоў, палёў і лугоў. Аднак гэтыя творы не толькі вытлумачваюць сутнасць прыродных з’яў ды вобразаў, не толькі характарызуюць дзейных асобаў паводле знешніх прыкмет і манеры паводзінаў. Казачны свет жывой прыроды тут з’яўляецца, апроч усяго, формай выяўлення думак і пачуццяў чалавека, яго поглядаў на жыццё. Так, напрыклад, у казцы “Сарока-манюка”, дзе гаворка ідзе пра такія

заганняя якасці, як пляткарства і хлуслівасць, адначасова выяўляецца стаўленне людзей да тых, за кім замацавалася гэтка ганебная рэпутацыя, а таксама дэманструецца небяспека, якая пагражае балбатлівым манюкам. Альбо казка “Непаслухмяны Чмелік”, якая не толькі знаёміць маленькіх чытачоў з “ладам жыцця” чмялінай сямейкі, але і красамоўна пераконвае іх у вопыце дарослых, у неабходнасці прыслухоўвацца да іх меркаванняў.

Анатоль Зэкаў, несумненна, абапіраецца ў сваёй творчасці на нацыянальныя фальклорныя традыцыі. На тыя традыцыі, якія былі асноватворным грунтам у творчасці нацыянальных класікаў. Пра гэта сведчыць і непасрэдны змест твораў, відавочна арыентаваных на адлюстраванне маральна-этычных пытанняў, і сама апавядальная манера аўтара. У творах А. Зэкава трапна і нязмушана ўвасоблены шматлікія прыказкі і прымаўкі (“чула звон, ды не ведала, дзе ён”; “хай цябе хоць гаршком назавуць, абы ў печ не ставілі”; “на лаўца і звер бяжыць”; “не лезь у ваду – калі не плывець”; “не хвалі сябе сам, чакай, пакуль іншыя пахваляць”). Гукава-рытмічная апавядальная арганізацыя, якая выяўляецца ў выкарыстанні рыфмовак, сугуччаў, паўтораў слоў і гутарковых выразаў гэтаксама ўласцівая ўзорам вуснай народнай творчасці (“жылі-былі”, “далёка-далёка”, “за цёмнымі лясамі, за высокімі гарамі”, “хочаце – верце, хочаце – не”, “раскажу я вам, дзеткі, казку, у якой звычайная завязка”, “плоткі-малодкі, плавалі чародкай”, “плаваць-ныраць і бяды не знаць”). А некаторыя казкі з кнігі “Зязюля Гулюля” – “Як на Лузе з’явіліся кветкі”, “Сарока-манюка”, “Гарбуз і Яблыня”, “Вавёрка і Крот”, “Чатыры зярняткі” – увогуле заслугоўваюць асобнай увагі. Творы, праявілі формы, надзелены ўнутранай рыфмай. Гэты мастацкі прыём дадае казкам экспрэсіі, дынамікі, эмацыйнасці і мастацкай выразнасці. Дзеля прыкладу, урывачак з казкі “Гарбуз і Яблыня”: *“Ляжаў у баразне Гарбуз. Нацягнуў ад сонца картуз, ляжыць – не дзьме ў вус. Сонейка прыпякае, а ён вакол пазірае ды ад ляноты пазяхае. Замлеюць бакі ад лёжкі, яму б паварушыцца трошкі, павярнуцца на бачок спелы, ды лянота заела. А побач Яблыня стаяла, на голлі яблыкі люляла. Убачыў яблыкі Гарбуз – ад зайздрасці ледзь ні зваліўся картуз. Маўляў, як гэта, чырванашчокія: я – у баразне, а вы – вышэй за мяне, пад аблокамі? То ж даў Бог ляжачую долю. А хіба ж я вісець бы не змог – не здолеў? Разлаваўся Гарбуз, закалаціўся, бы ў землятрус, да Яблыні падкаціўся, як калабок.*

– *Што ты хочаш, мілок? – запытала Яблыня, перастаўшы рыпец.*

– *На галінках тваіх павісець.*

– *А калі сарвешся, Гарбуз, ды наб’еш сабе гуз?*

– *Што будзе, тое будзе. Калі і ўпаду, то на дол.*

– *Калі ўжо так хочаш, чапляйся за ствол...*” [3, 33]

Несумненна, казкі, з такой адмысловай рытміка-інтанацыйнай арганізацыяй, лёгкія для запамінання, выключна прыдатныя для выразнага чытання і чытання па ролях.

Тэматычнай і жанравай разнастайнасцю вызначаюцца паэтычныя творы, якія ўвайшлі ў кнігу “Зязюля Гулюля”. Вядома, што вершы, лічылкі, загадкі, скорогаворкі спрыяюць развіццю асацыятыўнага і лагічнага мыслення дзяцей, творчых здольнасцей, назіральнасці, фантазіі, кемлівасці. Аднак творы, адрасаваныя юным чытачам, проста абавязаны быць вобразнымі, эмацыйнымі, дасканалымі паводле маўлення. Думаецца, вершы А. Зэкава адпавядаюць гэтым крытэрыям. Вось, напрыклад, як выразна намалёвана ў загадцы такая прыродная з’ява, як раса:

*Летняй раніцай, бывае,
Плачуць травы лугавыя.
Хто з вас, дзеці, адгадае,
Як завуцца слёзкі тыя?* [3, 118]

Альбо яшчэ прыклад. Гэта загадка ўжо з іншай катэгорыі, яна апелное не толькі да агульнага досведу і назіральнасці, але і да матэматычных здольнасцей дзяцей:

*Праз палянку тупаў вожык,
А за ім – чацвёрта дзетак.
Колькі трэба басаножак,
Каб абуць малечу летам?* [3, 120].

Вершаваныя творы Анатоля Зэкава з’яўляюцца плённай глебай і для інтэлектуальных гульняў маленькіх чытачоў, і для іх творчага развіцця.

З прыхільнасцю сустракаюць маленькія чытачы фактычна кожную кнігу пісьменніцы Таццяны Мушынскай – аўтара зборнікаў апавяданняў і казак “Віця Неслух у краіне мурашоў” (1995), “Свята печанай бульбы” (2003), зборніка вершаў “Калі тата – Дзед Мароз” (2000). Творы пісьменніцы прасякнуты жаданнем абудзіць у дзяцей фантазію, вобразнасць мыслення, даць ім урокі прыстойнасці і сумленнасці. У 2008 годзе выйшла новая кніга Таццяны Мушынскай “Вожыкі ў футбол гуляюць”. Думаецца, у творах пісьменніцы дзяцей надзвычай прывабліваюць самі вобразы герояў, у якіх яны, бяспрэчна, пазнаюць саміх сябе. Пазнаюць свае ўласныя забаўкі, гульні, перажыванні, клопаты, пазнаюць сваіх бацькоў і сяброў, пазнаюць сітуацыі, у якія ім даводзілася трапляць. Праз супастаўленне сябе з героямі мастацкіх твораў, праз параўнанні ўласных учынкаў і паводзінаў персанажаў,

маленькія чытачы атрымліваюць магчымасць больш аб'ектыўна ацэньваць падзеі, якія з імі адбываюцца. Так, напрыклад, у апавяданні “Чаму плакалі кніжкі?” гаворка ідзе пра маленькага хлопчыка Рыгорку, які “гуляў з кніжкам, як з цацкамі”, а таму “амаль ва ўсіх былі адарваныя вокладкі”, а старонкі – “пакрэмананы алоўкамі”. Бацькі не ўшчуваюць хлопчыка, яны даводзяць яму, як крыўдна кніжкам і балюча, а пасля пачынаюць разам з сынам выпраўляць сітуацыю: “На наступны дзень Рыгорка разам з татам селі рамантаваць кніжкі. Адшукалі згубленыя старонкі, загорнутыя вуглы адпрасавалі, вокладкі ніткамі прышылі. Старонкі склеілі празрыстай паперай – каб літары не схаваліся” [4, 43]. Несумненна, большасці маленькіх чытачоў вядомы такія сітуацыі. І цалкам верагодна, што гісторыя Рыгоркі паўплывае на іх – прымусіць паспачуваць кніжкам, навучыць больш беражліваму стаўленню да іх.

Кнігі Раісы Баравіковай “Казкі астранаўта” (2006), “Казкі з гербарыя” (2008) і “Казачныя аповесці пра міжпланетнага Пажарніка і іншых мамурыкаў” (2010) знаёмяць юных аматараў мастацкай літаратуры з неверагодна захапляльнымі прыгодамі касмічных вандроўнікаў, утрымліваюць займальную і змястоўную інфармацыю пра загадкі Сусвету, пра тайны планет і гісторыі сузор'яў. Творы пісьменніцы абуджаюць у дзяцей цікавасць да розных прыродазнаўчых школьных дысцыплін, стымулююць да больш глыбокага засваення навук.

Фантастычныя гісторыі Раісы Баравіковай – гэта своеасаблівы ідэальны свет, да якога хочацца імкнуцца. Школьнік-падлетак, які выпадкова трапіў на касмічны карабель, робіцца ў аповесці паўнаватасным удзельнікам міжгалактычнай вандроўкі. Адносіны герояў – мудрых, смелых і годных – тут будуцца на прынцыпах шчырага сяброўства і ўзаемадапамогі, дэманструючы, што толькі такім чынам можна выратавацца з бяды ці засцерагчыся ад небяспекі. Дадатковай прывабнасці надаюць казкам вядомыя і пазнавальныя рэаліі, сярод якіх разгортваюцца падзеі. Гэта Мінск і сталічныя раёны, вуліцы, праспекты, крамы, гэта шматлікія згадкі розных слаўтых мясцін Беларусі – Белавежскай і Налібоцкай пушчаў, знакамітых рэк і азёр... І побач з гэтай натуральнай рэальнасцю ў гісторыях нязмушана суседзяцца “касмадром за Раўбічамі”, “астэроід Дранік”, “планета Гусляр” і іншыя фантастычныя аб'екты. Амаль незаўважна ў творах падкрэсліваецца карысць адукацыі, грунтоўных і рознагаліновых ведаў, дзякуючы якім, часам, можна выратавацца з вельмі складанай сітуацыі.

Паралельна з асноўнымі сюжэтнымі падзеямі ў апавядальнай плыні дасціпна ўрэчаўляюцца займальныя гісторыі пра паходжанне

“зямных” раслін, якія трапілі на нашу планету “з іншых галактык”, увасабляецца інфармацыя навуковага і пазнавальнага кшталту: *“...Арцём, напэўна, зноў запытаўся б: “А чаму сузор’е, куды мы ляцім, мае назву Шалі?” І я адказаў бы яму, што магчыма гэтая назва прыйшла са старажытнага Вавілона, з той зямной цывілізацыі, якая дасюль у многім з’яўляецца для сучасных зямлян загадкай. Старажытныя астралагі, якія там жылі, безумоўна, назіралі за Сонцам. Яны маглі гэта рабіць са слаўтай Вавілонскай вежы. І, вядома ж, аднойчы заўважылі, што калі сонца знаходзіцца ў гэтым сузор’і, дык на зямлі дзень пачынае раўняцца начы. Атрымліваецца – раўнавага. З Зямлі няўзброеным вокам звычайны чалавек можа бачыць, як у гэтым сузор’і цмяна паміргвае сем-восем зорак, але, калі паглядзець у тэлескоп, іх, напэўна, значна больш” [2, 45].*

У творчасці Раісы Баравіковай выяўляецца шэраг важнейшых тэндэнцый для свядомасці юнага чытача – сцвярджэнне значнасці беларускай нацыі і гонару за прыналежнасць да гэтай нацыі, сцвярджэнне значнасці асобы дзіцяці ў маштабах Сусвету, умацаванне веры маленькага чалавека ў свае грандыёзныя магчымасці.

Не менш захапляльнымі з’яўляюцца гэтаксама прыгоды мамурыка – героя кніжкі Раісы Баравіковай “Казачныя аповесці пра міжпланетнага Пажарніка і іншых мамурыкаў”, які выконвае ў космасе вельмі сур’ёзную і адказную работу: *“У мамурыка ёсць сачок, амаль такі ж самы, якім усе дзеці ловяць матылёў. Ды мамурык матылёў не ловіць. Ён ловіць зоркі. Тыя самыя зоркі, якія нехта ў пару зоркападу назваў на Зямлі знічкамі. Таму што зоркі ў пару зоркападу ляцяць... Ляцяць... І знікаюць. І гэта няпраўда. Іх ловіць сваім сачком мамурык. І робіць ён гэта толькі дзеля таго, каб нідзе, ні на адной планеце, куды можа ўпасці непазслухмяная зорка, не ўзнікла пажару” [1, 6].* Апроч усіх вартасцяў, традыцыйна ўласцівых творам Раісы Баравіковай, – займальнасці, змястоўнасці, выключна багатай мовы і іншых, – у сюжэтах гісторый пра міжпланетнага Пажарніка знайшлося адмысловае мастацкае ўвасабленне правілаў этыкету, асноўных патрабаванняў да культуры паводзінаў. Гэтая карысная інфармацыя ўваходзіць у апавядальную канву вельмі нязмушана і арганічна. Дзеля прыкладу – некалькі вытрымак з тэксту: *“Для ўсіх, хто хоць нечым падобны да крата Бутуза, заўсёды цікава слухаць чужыя размовы. Але ў нармальным жыцці, сярод нармальных людзей, гэта не што іншае, як нетактоўнасць” [1, 14]; “Пчала ўвесь час, пакуль гаварыў Чмель, папраўляла свой жоўценькі берэцік, а потым з маленечкай сумачкі, падобнай да тых, якія любяць насіць дзяўчынкі, дастала маленькае люстэрка і паглядзелася ў яго, нібыта нават і не ведаючы, што, калі*

нехта размаўляе з табой, трэба ўважліва слухаць, а не глядзеца ў люстэрка” [1, 16]; “Калі астранаўты палічаць патрэбным расказаць табе пра свой маршрут, яны і самі раскажуць. А празмерная цікаўнасць – адна з рысаў нявыхаванасці” [1, 18] і інш. Несумненна, правілы паводзінаў, якія вытлумачваюцца ў рэчышчы цікавай мастацкай гісторыі, засвойваюцца дзецьмі асабліва хутка і лёгка. Таму знаёмства чытачоў з творамі Раісы Баравіковай будзе не толькі прыемным, але і карысным.

Сучасныя ўзоры дзіцячай літаратуры – шматаблічныя, адрозныя паводле сюжэтаў, вобразнасці, стылёвых асаблівасцей. Але агульнымі прыкметамі для іх застаюцца вобразная мова, маральна-этычная скіраванасць, гуманнасць.

Літаратура:

1. Баравікова, Р.А. Казачныя аповесці пра міжпланетнага Пажарніка і іншых мамурыкаў / Раіса Баравікова. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. – 144 с.
2. Баравікова, Р.А. Казкі астранаўта: Касміч. падарожжы беларусаў / Раіса Баравікова. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2006. – 160 с.
3. Зэкаў, А.М. Зязюля Гулюля: казкі, вершы / Анатоль Зэкаў. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2001. – 128 с.
4. Мушынская, Т.М. Вожыкі ў футбол гуляюць: вершы, апавяданні, казкі / Таццяна Мушынская. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2008. – 136 с.

